

REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE NIEKTÓRYCH WYMIARÓW KAPITAŁU SPOŁECZNEGO W POLSCE

STRESZCZENIE

Kapitał społeczny w Polsce jest zróżnicowany regionalnie. Więź rodzinna, religijność i lokalne wspólnoty są silniejsze na terenie historycznej Galicji. Ich źródłem jest mocna więź lokalna, ciągłość substratu ludnościowego, witalność tradycyjnej rodziny i siła religijności mieszkańców. Powoduje to m.in. szersze niż gdzie indziej wsparcie startu życiowego dla młodego pokolenia przez rodziny i przez społeczność lokalną. Z tym wiąże się także znacząca koordynacja zachowań i działań w polityce lokalnej. Jej efektem jest małe wewnętrzne rozdrobnienie rad i stąd łatwiejsze wyłanianie trwałych większości. Władze lokalne mają silną podstawę polityczną i stabilny charakter, a tym samym są bardziej zdolne do efektywnego działania na rzecz rozwoju lokalnego. Wszystko to powoduje dodatkowo wzmocnienie dla tych form kapitału społecznego na poziomie jednostkowym i zbiorowym. Te wzory zachowań mają swe korzenie w przeszłości, a w świadomości jednostkowej i zbiorowej wiążą się w jeden, wspólny węzeł. Dzięki ich funkcjonalności nie ma bodźców, aby je zmieniać, ale raczej kontynuować i adaptować do nowych warunków i sytuacji.

Słowa kluczowe: kapitał społeczny, zróżnicowanie regionalne, Polska

1. UWAGI WSTĘPNE

Artykuł ten stawia sobie za zadanie analizę przestrzennej dystrybucji niektórych pierwotnych form kapitału społecznego. Dobór tych właśnie cech do analizy wiąże się z hipotezą, że utrzymywanie się pierwotnych więzi społecznych sprzyja występowaniu niektórych form zachowań zbiorowych. Analizowane formy lokalnego kapitału społecznego to więzi rodzinne, religijność i zasiedloność mieszkańców. Wiążą się z nimi niektóre formy zachowań politycznych, które wyrażają się w ujednoczeniu i koordynacji działań w polityce lokalnej

* bartkowskij@is.uw.edu.pl

i narodowej. Zbiorowości te są w stanie wyłonić władzę o silniejszej podstawie politycznej i tym samym bardziej zdolną do efektywnego działania na rzecz rozwoju lokalnego. Z tego względu można to zjawisko uznać za formę kapitału społecznego.

Artykuł stawia tezę o zróżnicowaniu regionalnym występowania tych form kapitału społecznego. Są one silniejsze na terenie województw historycznej Galicji. Należy je wiązać z mocną więzią lokalną, niższą urbanizacją, i znaczną ciągłością substratu ludnościowego, a także witalnością tradycyjnej rodziny i siłą religijności mieszkańców.

Podstawą analiz są wyniki spisu powszechnego w 2002 r., informacje z banku danych regionalnych GUS, wyniki wyborów lokalnych i sejmowych. Są one uzupełnione o badania socjologiczne, jak „Diagnoza społeczna” [2000, 2003, 2005, 2007], „Europejski Sondaż Społeczny” [2006], Polski Generalny Sondaż Społeczny (dane skumulowane – okres 1998–2002) i 6 badań przeglądowych CBOS z 2006 roku. Dane te są dostępne dla badaczy za pośrednictwem Archiwum Danych Społecznych przy Instytucie Studiów Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego.

2. RODZINA JAKO KAPITAŁ SPOŁECZNY

W analizach teoretycznych i w badaniach empirycznych uznaje się rodzinę jako rodzaj elementarnego i pierwotnego kapitału społecznego [Giza, Poleszczuk 2005]. Solidarność rodzinna, więzi w jej obrębie i transfery międzypokoleniowe, wywierają istotny wpływ na ogół szans życiowych jednostki. Obejmuje to szereg form oddziaływania i wsparcia. Pierwsza z nich to rodzina jako grupa wzajemnego wsparcia. Solidarność rodzinna wspomaga jednostkę na początkowych etapach cyklu życiowego i rodzinnego, i w okresie utraty zdolności do zarobkowania. Dostarcza to jednostce nie tylko samych potrzebnych środków materialnych, ale daje jej także silne poczucie bezpieczeństwa egzystencjalnego, dopóki pozostaje w obrębie tych związków i w fizycznej bliskości swych krewnych. Jest to istotny czynnik w podejmowaniu takich decyzji życiowych jak zakładanie rodziny, budowa domu, czy założenie firmy. Ta forma kapitału wiąże się ze spójnością rodziny, jej trwałością, i siłą wzorów patriarchalnych, a szczególnie z rodziną wielopokoleniową.

Druga forma społecznego kapitału rodzinnego, to rodzina jako podstawa dostępu do sieci znaczących kontaktów społecznych. Są to więzi w obrębie rodziny rozszerzonej, i więzi zawiązywane poprzez relacje para-rodzinne jak rodzice

chrzestni. Wiąże się to z siłą poczucia obligacji wspierania wśród bliższej i dalszej rodziny. Nakłada ono obowiązek udzielania pomocy na bardziej zasobnych lub bardziej korzystnie społecznie lub politycznie usytuowanych jej członków. Rodzina funkcjonuje wtedy jako rodzaj sieci wspierającej, a zasoby jednej osoby stają się dostępne dla wszystkich [Ben-Porath 1980; Warren 1981]. Jako trzecią formę rodzinnego kapitału społecznego można wskazać rodzinę jako miejsce kreacji kapitału ludzkiego. Jest to związane z przekazem wartości w rodzinie. Silny ma na to wpływ skłonność rodziców do inwestowania w dzieci, szczególnie w ich edukację. Powoduje to szereg intencjonalnych zabiegów rodziców na rzecz ich przyszłości [Giza-Poleszczuk, Marody, Rychard 2000].

Te zjawiska można także uznać za wskaźnik innych form lokalnego kapitału społecznego, nie tylko dlatego, że wiąże się on z dużym zakresem znaczących więzi społecznych. Jest on powiązany z regionalnymi wzorami rodziny, rozumianej jako zestaw ról społecznych, modeli obligacji wzajemnych, i wzorów odgrywania ról rodzicielskich. Siła rodziny i pokrewieństwa jest także podstawą funkcjonowania innych instytucji lokalnych. Żywotność rodziny powoduje, że za jej pośrednictwem może zachodzić przekaz wzorców tradycji lokalnych, jak i mogą się pomyślnie kształtować zachowania prospołeczne [Ziemska 1975]. Znaczenie tej instytucji dla jednostki powoduje, że podtrzymywanie tych więzi jest kwestią nie tylko odczuć, ale i interesu. Można przyjąć, że także w przyszłości dana jednostka będzie kontynuowała te wzory i wpływała na ich powtórzenie się w następnym pokoleniu.

Dane narodowego spisu powszechnego z 2002 r. pokazują, że rodziny na obszarze Galicji są na ogół liczniejsze i mają więcej dzieci¹. Wśród gospodarstw rodzinnych napotykamy więcej gospodarstw jednorodzinnych z dwójką i więcej dzieci. Jednocześnie częstsze są na tym terenie rodziny wielopokoleniowe. Uwidacznia się to poprzez niższy odsetek gospodarstw domowych jednorodzinnych wśród ogółu gospodarstw rodzinnych (Tabela 1). Inne dane z tego samego spisu wykazują wyższy udział gospodarstw domowych dwu- i trzyrodzinnych.

¹ Ze względu, że wzory rodziny są silnie powiązane z poziomem urbanizacji i wielkością gminy odpowiednie dane są przedstawiane w tym artykule rozbiciu zgodnie z typem gminy.

TABELA 1. Regionalne zróżnicowanie wzorów rodziny (w %)

	Rodziny 4 i więcej osobowe wśród ogółu rodzin	Gospodarstwa domowe jednorodzinne wśród ogółu rodzin	Partnerstwa z dziećmi wśród ogółu rodzin	Rozwody na 1000 ludności	Rodziny mieszkające u krewnych wśród ogółu rodzin bez własnego mieszkania
miasta					
Kongresówka	37,76	95,73	0,52	2,43	19,31
Galicja	43,49	93,46	0,41	2,16	21,72
Wielkopolska, Pomorze	40,69	94,90	0,76	2,63	20,29
Górny Śląsk	37,06	97,25	0,83	2,59	19,82
Ziemie Zachodnie i Północne	34,82	95,38	1,30	3,12	11,72
miasto-gminy					
Kongresówka	44,58	92,43	0,31	1,41	48,81
Galicja	51,61	88,95	0,16	1,24	50,02
Wielkopolska, Pomorze	50,36	89,84	0,57	1,53	35,45
Górny Śląsk	44,83	94,55	0,46	2,21	45,76
Ziemie Zachodnie i Północne	44,03	93,29	0,92	2,28	28,48
gmina wiejska					
Kongresówka	46,69	90,31	0,23	1,23	78,02
Galicja	56,64	85,29	0,10	1,02	81,03
Wielkopolska, Pomorze	54,06	89,18	0,50	1,39	51,25
Górny Śląsk	45,25	95,48	0,36	1,63	68,34
Ziemie Zachodnie i Północne	48,27	92,13	0,86	2,16	51,24

Źródło: Narodowy spis powszechny 2002. Średnie dla gmin z danego regionu².

² Dla nieobciążania tekstu nadmierną liczbą liczb, zostały pominięte dane o sile zróżnicowania. Za znaczące statystycznie są uznawane różnice regionalne na poziomie istotności $p < .05$ lub niższym. W pracy wyróżniono pięć regionów historycznych, w oparciu o lokalizację na terenie trzech zaborów lub na obszarach przyłączonych do Polski w 1945 r., a w b. zaborze pruskim dodatkowo wydzielono Górny Śląski z powodu jego wyraźnej odrębności. Podział ten opiera się o hipotezę historycznej genezy współczesnego polskiego regionalizmu (Bartkowski, 2003).

To zjawisko uwidacznia się także w sondażach społecznych, chociaż trzeba zaznaczyć, że te dane, rozpatrywane w izolacji od innych prawidłowości, dają słabsze wsparcie dla tez o zróżnicowaniu regionalnym niż dane spisowe lub wyborcze³. W badaniu „Diagnoza społeczna” [2005] losowaną jednostką było gospodarstwo domowe, w którym dobierano losowo respondenta. Wyniki sondażu zawierają informacje o jego pokrewieństwie z głową rodziny. Na tym obszarze częściej występują osoby zaliczone do następujących kategorii: ojciec, matka, teść, teściowa, wnuk, wnuczka, zięć i synowa. W „Polskim Generalnym Sondażu Społecznym” (dane skumulowane 1998–2005) jest najwyższy odsetek respondentów mieszkających u rodziców. Z kolei w badaniu z serii „International Social Survey Program”, dotyczącym sieci społecznych, respondenci z regionu pytani o miejsce pobytu dzieci częściej wskazywali, że mieszkają one z nimi [2001].

Inne badania wskazują, że w tym regionie więzi w rodzinie są bardziej żywotne. Respondenci częściej wskazywali, że spędzają Wigilię z dorosłymi dziećmi, które z nimi nie mieszkają, jak i z wnukami [sondaż CBOS 12/2006]. W cytowanym badaniu „International Social Survey Program” – sieci społeczne, respondenci z regionu częściej wskazali na utrzymywanie więzi z rodzicami chrzestnymi i częstsze z nimi spotkania [2001].

Na tym obszarze występuje także często pomoc i solidarność rodziny nuklearnej i rozszerzonej. I tak dane spisowe wskazują na wyższy odsetek rodzin wynajmujących mieszkania od krewnych wśród rodzin nie posiadających własnego mieszkania. Jednak brak danych o stopniu pokrewieństwa nie pozwala w pełni orzec, czy chodzi o bliższą czy dalszą rodzinę (Tabela 1). W sondażu „Diagnoza społeczna” [edycja 2003] respondenci częściej wskazywali, że w trudnej sytuacji mogą liczyć na pomoc od rodziny za granicą, a przy trudnościach częściej już korzystali z pomocy krewnych w kraju i od rodziny za granicą.

³ Różnice regionalne na ogół słabiej zaznaczają się w badaniach sondażowych. Ze względu na małe liczebności próbek regionalnych łatwiej mogą one ulegać chwilowym fluktuacjom. Duża także trudność sprawia wprowadzanie takich zmiennych kontrolnych jak wielkość miejscowości. Z tych względów przyjęto następujące kryteria uznawania danego wyniku jako wskaźnika różnicy regionalnej: Po pierwsze, jest występowanie w danym badaniu zróżnicowania regionalnego statystycznie znaczącego na poziomie przynajmniej $p < ,05$. Po drugie, powtarzalność występowania danej różnicy w przypadku analizy serii badawczej. Po trzecie, że są to różnice regionalne korespondujące z wynikami innych badań sondażowych, z zachowaniami wyborczymi lub uwidaczniające się także w wynikach spisu powszechnego.

TABELA 2. Cel oszczędzania zabezpieczenie przyszłości dzieci a region (odpowiedzi w %)

Region	Tak	Nie
Królestwo	39,1%	60,9%
Galicja	43,8%	56,3%
Wielkopolska i Pomorze	36,5%	63,5%
Górny Śląsk	24,0%	76,0%
Ziemie Zachodnie i Północne	30,3%	69,7%

Źródło: Diagnoza społeczna 2005.

Założenie rodziny i odgrywanie ról rodzicielskich ma większe znaczenie dla tożsamości jednostki na tym obszarze. W badaniach „Europejskiego Sondażu Społecznego” respondenci częściej wybierali jako ważne i bardzo ważne w życiu zostanie ojcem/matką. W innym badaniu jako swoje zamierzenia na przyszłość częściej wymieniali dzieci, wychowanie dzieci, a później – wspomaganie dzieci [sondaż CBOS 3/2006]. Wskazuje to na żywotność takiego wzoru, który Janusz Hryniewicz nazwał modelem „życia dla dzieci” [Hryniewicz 1990].

W badaniach „Diagnozy społecznej” [edycje z lat 2005 i 2007] rodzice z regionu „Galicja” częściej wskazywali jako cel oszczędzania – zabezpieczenie przyszłości dzieci [Tabela 2]. W tym samym sondażu częściej deklarowali posiadanie ubezpieczenia posagowego dla dzieci [edycja 2005].

W tym regionie częściej występują działania rodziców na rzecz zabezpieczenia wykształcenia swych dzieci. Widoczne jest to przez pryzmat lokalnego szkolnictwa średniego. Wiejskie i miejsko-wiejskie gminy galicyjskie przeznaczają większą część swych budżetów na szkoły i na inwestycje szkolne. Częściej prowadzą licea, mimo że nie należy to do ich obowiązków i pozostaje w gestii powiatów. Powiaty otwierają w nich licea, a rodzice zawiązują stowarzyszenia dla ich prowadzenia (Tabela 3). Także w badaniach sondażowych uwidacznia się szersza troska o dzieci. Częściej wskazuje się, że dzieci korzystają z pomocy organizowanej w szkole przez komitet rodzicielski [„Diagnoza społeczna” 2003]. Wcześniejsze badania terenowe akcentowały wysoką gotowość rodziców do prac społecznych na rzecz szkół [Karwińska 1991].

Zarazem w tym regionie mocno akceptowane są tradycyjne wzorce rodziny. Cechuje się ona większą trwałością. W statystykach ludnościowych rzadziej występują takie jej formy jak partnerstwo z dziećmi. Mniej jest także rozwodów (Tabela 1). Dane sondażowe wskazują na podobne ukierunkowane opinii społecznej.

TABELA 3. Polityka szkolna gmin a region (w %)

Region	Wydatki majątkowe w budżecie gmin w dziale oświata i wychowanie	Liceum w gminie	Liceum powiatowe w gminie	Liceum społeczne w gminie
miasta				
Kongresówka	12,04	95,65	70,43	26,96
Galicja	7,25	97,30	72,97	37,84
Wielkopolska, Pomorze	5,16	92,11	68,42	5,26
Górny Śląsk	10,32	90,63	40,63	31,25
Ziemie Zachodnie i Północne	9,93	87,06	67,06	23,53
miasto-gminy				
Kongresówka	16,46	79,35	65,76	2,72
Galicja	17,92	86,76	83,82	4,41
Wielkopolska, Pomorze	12,29	64,15	54,72	2,83
Górny Śląsk	16,26	57,14	28,57	0,00
Ziemie Zachodnie i Północne	13,46	62,67	54,84	3,69
gmina wiejska				
Kongresówka	15,49	13,78	9,15	0,73
Galicja	24,42	20,65	13,77	0,81
Wielkopolska, Pomorze	15,50	11,49	7,47	0,57
Górny Śląsk	18,20	14,29	2,86	0,00
Ziemie Zachodnie i Północne	15,22	4,15	1,92	0,00

Źródło: Bank Danych Regionalnych 2006

W badaniu „Europejskiego Sondażu Społecznego” respondenci z regionu Galicji zdecydowanie najsilniej w Polsce potępiali życie z partnerem bez ślubu i dziecko pozamałżeńskie. Zarazem częściej byli skłonni sądzić, że także większość innych ludzi potępia to otwarcie. Podobnie w badaniach „Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego” [dane skumulowane 1998–2005] częściej wskazywano, że tylko w formalnym małżeństwie powinno wychowywać się dzieci, a jednocześnie silniej odrzucano supozycję, że dobrze dla pary jest mieszkać razem bez zamiaru ślubu.

3. REGIONALNE ZRÓŻNICOWANIE SIŁY I FORM RELIGIJNOŚCI

Religia stanowi istotne źródło kapitału społecznego z dwu powodów. Po pierwsze, jest ona sama kapitałem społecznym jako źródło zachowań normatywnych i prospołecznych. Po drugie, religijność, szczególnie tradycyjna, jest ściśle związana z występowaniem innych form kapitału społecznego jak więź lokalna i sąsiedzka, trwałość i spójność rodziny nuklearnej i rozszerzonej. Siła i typ religijności jest więc znaczącym wskaźnikiem charakteru lokalnego i regionalnego kapitału społecznego.

Zróżnicowanie regionalne postaw religijnych jest głównie dostępne w oparciu o dane sondażowe. Jednak czynnik regionalny tak silnie je różnicuje, że uwidacznia się to w zasadzie w każdym badaniu tego dotyczącym. Siłą religijności wyróżniają się dwa obszary: Galicja i Górny Śląsk. Silniejsze są deklaracje prywatnych i zbiorowych praktyk religijnych, jak również indywidualnie deklarowanej religijności. W badaniach „Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego” [dane skumulowane 1998–2005] mieszkańcy południowo-wschodniej Polski jako określenie własnej tożsamości częściej wybierali religię. Silniejsze jest także poczucie związku z instytucją Kościoła (Tabela 4).

Zarazem mieszkańcy ww. regionów częściej zachowują nie tylko standardowe praktyki religijne, ale i specjalne, związane z rocznym cyklem religijnym. W badaniu „Europejskiego Sondażu Społecznego” częściej wybierali jako swoją charakterystykę to, że uznają za ważne dla siebie postępowanie zgodne z tradycyjnymi zwyczajami i obyczajami. Staranniej zachowują obyczaje wielkanocne. Udział w nabożeństwie drogi krzyżowej lub gorzkich żalów deklaruje 75% badanych, spowiedź wielkanocną – 92,4%, udział w Triduum Paschalnym – 85,7%, post w Wielki Piątek – 95%, a udział w rezurekcji – 79,8% [CBOS 4/2006].

Częściej jako wartość ceniona w życiu wybierana jest religia i uznawana ważność religijnego charakteru chrztu, małżeństwa i pogrzebu [CBOS 4/2006 i 11/2006]. W badaniu z serii „Diagnoza Społeczna” uwidacznia się silniejsze niż w innych regionach poczucie uzależnienia swego losu od czynnika nadprzyrodzonego. W edycjach tego badania z lat 2005 i 2007 jako warunek udanego życia częściej były wymieniane Opatrzność i Bóg. W pytaniu, od czego zależało to, że miniony rok należał do udanych lub do nieudanych, z wyższą frekwencją pojawiał się los (Opatrzność). W trudnej sytuacji mieszkańcy regionu częściej kierują się ku religii i szukają pomocy w modlitwie [2000, 2005 i 2007].

TABELA 4. Poczucie związku z Kościołem a miejsce zamieszkania (w %)

	Należy i aktywnie uczestniczy	Należy, ale nie jest aktywny	Kiedyś należał	Nigdy nie należał	Trudno powiedzieć
Kongresówka	17,7%	39,1%	1,7%	39,6%	1,9%
Galicja	40,5%	35,1%	3,0%	20,8%	0,6%
Wielkopolska i Pomorze	22,1%	32,3%	4,3%	40,9%	0,4%
Górny Śląsk	38,2%	39,3%	2,8%	19,1%	0,6%
Ziemie Zachodnie i Północne	26,4%	38,3%	5,1%	30,0%	0,4%

Źródło: International Social Survey Program. Tożsamość narodowa (2002)

Stowarzyszona jest z tym silniejsza i bardzo bezpośrednia wiara religijna. W badaniu „Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego” [dane skumulowane 1998–2005] były wyższe odsetki deklarowanej wiary w życie po śmierci, w cuda religijne i uznawania Biblii za prawdziwe Słowo Boże [dane skumulowane 1999–2005]. W badaniach CBOS z wyższym prawdopodobieństwem była deklarowana wiara w życie pośmiertne, odrzucany pogląd, że Bóg czczony w różnych religiach jest w zasadzie ten sam i że każda religia ma tę samą wartość, jeśli tylko pomaga człowiekowi jak najlepiej przeżyć życie. Zarazem częściej uznawano zasady moralne katolicyzmu za najlepsze [CBOS 4/2006 i 6/2006].

4. ZWIĄZKI Z MIEJSCEM ZAMIESZKANIA

Region historycznej Galicji wyróżnia się w Polsce wysokim stopniem zasiedlenia mieszkańców, ich silnymi i wielorakimi powiązaniem z miejscem zamieszkania (Tabela 5). Towarzyszy temu bardziej pozytywne nastawienie do wsi, jej mieszkańców i mieszkania na wsi. Wskazują na to badania CBOS [7/2006]. Mieszkańcy mają tutaj lepszą opinię o mieszkańcach wsi niż w innych regionach. Bardziej dostrzegają ich pozytywną rolę w podtrzymywaniu wartości, utrzymywaniu polskich tradycji i zachowywaniu dawnych zwyczajów. Jednocześnie odrzucają opinię, że na wsi przeważa ciemnota i zacofanie. W tym samym badaniu zdecydowanie częściej wybierali oni jako samookreślenie dla siebie: mieszkam na wsi i pochodzę ze wsi. Zarazem częściej wskazują na bliskie związki ze wsią. Częściej mają tam kogoś z dalszej rodziny (79,3%) i ze znajomych (84,5%). Także, odmienne niż w typowych postawach, częściej deklarują,

że chcą, aby ich dzieci mieszkały na wsi. Ta ostatnia zależność jest na pograniczu istotności, ale jest spójna z innymi wynikami sondażu.

Tabela 5. Zasedziałość mieszkańców i budownictwo mieszkaniowe a region (w %)

Region	Zamieszkali od urodzenia wśród mieszkańców	Rodziny z własnym mieszkaniem	Mieszkania osób fizycznych wśród ogółu mieszkań	Mieszkania wybudowane 1989–2002 wśród ogółu mieszkań osób fizycznych
miasta				
Kongresówka	53,70	39,90	47,05	15,29
Galicja	59,93	45,99	54,05	13,80
Wielkopolska, Pomorze	56,42	40,00	52,94	14,36
Górny Śląsk	54,77	31,29	42,17	7,05
Ziemie Zachodnie i Północne	49,12	34,45	38,80	11,50
miasto-gminy				
Kongresówka	64,19	66,79	80,07	13,08
Galicja	68,84	73,42	83,50	14,74
Wielkopolska, Pomorze	60,00	67,30	73,25	10,54
Górny Śląsk	57,08	59,20	76,55	7,02
Ziemie Zachodnie i Północne	51,60	58,88	65,35	6,78
gmina wiejska				
Kongresówka	72,32	79,54	95,45	12,06
Galicja	77,58	85,96	96,37	15,74
Wielkopolska, Pomorze	63,62	75,59	88,04	12,79
Górny Śląsk	62,42	65,28	88,62	10,00
Ziemie Zachodnie i Północne	54,25	72,73	86,37	6,82

Źródło: Narodowy spis powszechny 2002

W Polsce południowo-wschodniej znaczącą rolę łącznika z miejscem zamieszkania odgrywa dom. Mieszkańcy Galicji częściej posiadają go na własność, a region ma najwyższy w Polsce udział domów prywatnych w ogólnej substancji mieszkaniowej (Tabela 5). Dom częściej służy więcej niż jednemu pokoleniu i jest siedliskiem wielopokoleniowej rodziny. Jest on często przedmiotem aspiracji jednostek i rodzin. Powiaty galicyjskie, zarówno grodzkie jak i ziemskie,

wydają najwięcej w Polsce pozwoleń na budowę domów jednorodzinnych [BDR 2006]. W zamierzeniach mieszkańców regionu na przyszłość częściej pojawia się dom i jego wyposażenie [CBOS 3/2006]. Zarazem jego posiadanie traktuje się jako wyznacznik statusu właściciela, a domy mają większą powierzchnię i więcej pokoi.

TABELA 6. Aktywność społeczna w regionach (w %)

Typ aktywności	Bierny	Wiążący	Pomostowy	Wiążący i Pomostowy
Kongresówka	86,0	5,2	6,1	2,7
Galicja	76,2	10,8	8,5	4,6
Wielkopolska i Pomorze	78,2	5,3	13,8	2,7
Górny Śląsk	77,2	3,9	11,0	7,9
Ziemie Zachodnie i Północne	81,5	,9	11,6	6,0

Źródło: sondaż CBOS 1/2006.

Z tym silnym i bezpośrednim rodzinno-wspólnotowym związkiem z miejscem zamieszkania wiąże się większa aktywność społeczna. Przykładowo w badaniu „Diagnoza społeczna” [edycja 2005] w Galicji rzadziej zaznaczano opinię, że nikt nie robi niczego dla ogółu. Ten typ więzi powoduje, że częściej występuje ona w aktywności w formie kapitału wiążącego, a rzadziej pomostowego [Bartkowski 2005]. Są to częściej stowarzyszenia wzmacniające więź lokalną jak OSP, KGW, stowarzyszenia pielęgnujące lokalną kulturę lub wspierające działania na rzecz społeczności lokalnej (Tabela 6).

5. WYMIAR ZBIOROWY ZACHOWAŃ POLITYCZNYCH

Zachowania polityczne można analizować zarówno od strony indywidualnej, jak zbiorowej. To drugie podejście odnosi się do atrybutów samej zbiorowości, jak i do procesu politycznego: kreacji władzy zbiorowej i determinacji celów jej działania. Badacze rozwoju lokalnego zwracają uwagę na ich ścisły związek z lokalnym kapitałem społecznym. Otwiera on potencjał zachowań zbiorowych niemożliwych do realizacji przy innych typach więzi lokalnej. Wiąże się to z możliwością oddolnej mobilizacji własnych zasobów, możliwością oddziaływania władzy na mieszkańców do udziału w działaniach zbiorowych, możliwością wpływu na aktorów pozalokalnych i determinacją pożądaných stanów w polityce lokalnej [Woolcock 1998].

Jest to związane przede wszystkim z siłą patriotyzmu lokalnego i siłą wewnętrznych więzi. Do pomiaru takich postaw można wykorzystać wspólnotowy charakter lokalnego życia politycznego. Zachowania tego rodzaju uwidaczniają się w upodobnieniu i ujednoczeniu zachowań politycznych. Obok determinant osobistych występuje także zbiorowy wymiar wyboru. Te decyzje innych, które mają atrybut powszechności, wywierają silny wpływ na jednostkę, a znaczenie jej własnych cech i opinii maleje. Stopień poparcia dla dominującej tendencji jest większy, niż wynika to z cech społecznych samych mieszkańców i w dużej mierze nabiera charakteru lokalnej opcji zbiorowej. Taki mechanizm uwidacznia się zarówno w wyborach ogólnopolskich (Tabela 7), jak i lokalnych (Tabela 8 i 9).

Tabela 7. Zachowania w wyborach ogólnopolskich (wybory sejmowe 2005 r.)

Region	Głosy na najsilniejszą partię (w %)	Indeks frakcjonalizacji
miasta		
Kongresówka	30,78	0,807
Galicja	36,47	0,770
Wielkopolska, Pomorze	34,12	0,779
Górny Śląsk	36,55	0,758
Ziemie Zachodnie i Północne	30,54	0,806
miasto-gminy		
Kongresówka	30,33	0,810
Galicja	37,07	0,769
Wielkopolska, Pomorze	27,37	0,825
Górny Śląsk	44,88	0,713
Ziemie Zachodnie i Północne	28,69	0,818
gmina wiejska		
Kongresówka	34,76	0,779
Galicja	37,64	0,761
Wielkopolska, Pomorze	29,51	0,813
Górny Śląsk	39,17	0,750
Ziemie Zachodnie i Północne	30,21	0,810

Źródło: Państwowa Komisja Wyborcza. Średnie dla gmin z danego regionu.

Do uchwycenia tej tendencji wykorzystano dwie miary. Pierwsza, to odsetek głosów tej partii, która uzyskała największe poparcie w danej gminie. Im większe jest upodobnienie zachowań, tym zwycięska partia zyskuje w gminie więcej głosów.

Druga miara to t.zw. indeks frakcjonalizacji Rae'go. Jest on zdefiniowany następująco:

$$I = 1 - \sum_i p_i^2$$

gdzie p_i to odsetek głosów, jaki uzyskała w danej gminie i -ta partia, a suma obejmuje te wszystkie partie, które zdobyły w gminie poparcie.

Indeks ten ma wartość zero, gdy wszystkie głosy uzyskuje jedna partia, a wartość bliską jedności, jeśli głosy mieszkańców rozłożyły się równo między rywalizujące ugrupowania. Ukazuje on stopień koncentracji głosów na głównej partii. Im jest on niższy, tym bardziej zasadnie można mówić o dominacji jednej tendencji politycznej. Ma on jeszcze jedną interpretację. Oznacza on szansę spotkania osoby o innych poglądach [Rae, Taylor 1971].

Pomiar efektu głosowania kolektywnego przy pomocy obu tych wskaźników jest ograniczany przez dwa efekty. Sama tendencja jest kontaminowana przez to, że efekt upodobnienia działa raczej na poziomie najbliższego sąsiedztwa: wioski lub parafii, a gmina jest dość dużym agregatem dla jego pomiaru. Po drugie, wartość obu indeksów należy zawsze rozpatrywać na tle innych gmin, gdyż ich wartość zależy nie tylko od samego zjawiska, ale także od dominującej tendencji w opinii publicznej. Niemniej można je uznać za wskaźniki analizowanej tendencji.

Oba wskaźniki ukazują silny efekt podobieństwa zachowań w gminach historycznej Galicji i Górnego Śląska (Tabela 7). Są to zarazem regiony o najsilniejszej religijności w Polsce, silnej więzi rodzinnej i kultywacji lokalnej kultury.

Wspólnotowość na poziomie jednostki wyraża się także w jej potrzebie odwoływania się do opinii innych przy podejmowaniu decyzji życiowych. Jednostka stara się w sytuacji niepewności pójść za decyzją grupową lub za jej antycypowanym kierunkiem. Grupa jest dla niej wsparciem i gwarantem słuszności wyboru. Relacje z innymi są nie tylko kwestią charakteru własnego i komfortu życiowego, ale także są wskaźnikiem harmonijnego funkcjonowania w grupie i zgodności z nią. W badaniach sondażowych z silniejszą orientacją wspólnotową można powiązać dwa efekty: poszukiwanie pomocy i rady u innych i silne dążenie do utrzymywania dobrych relacji międzyludzkich.

Respondenci z regionu historycznej Galicji częściej wskazują na poszukiwanie pomocy u innych i na opieranie się na ich radach w swych decyzjach.

W badaniach „Diagnozy społecznej” z wyższym prawdopodobieństwem podawali, że w potrzebie zwracają się o radę i pomoc do innych ludzi. Uwidocznili się to także przy bardziej konkretnych decyzjach. Przy wyborze OFE szli za radą kogoś z rodziny lub znajomych. Podobnie, jeśli kupili dodatkowe ubezpieczenie, to częściej za sugestią znajomych [edycja 2005]. W badaniach „Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego” odsetek respondentów deklarujących, że potrzebują pomocy do napisania podania, notatki, czy listu był najwyższy w tym regionie [dane skumulowane 1998–2005]. W badaniach CBOS [CBOS 5/2006] był wyższy odsetek wskazań, że przy wypełnianiu zeznań podatkowych korzysta się z pomocy i porad innych osób. Są to sytuacje odnoszące się do kwestii trudnych dla jednostki nie obytej z światem urzędowym i ze światem finansów, a zarazem mają one konsekwencje o długim horyzoncie. Nie jest to kwestia poziomu wykształcenia i wiejskiego charakteru regionu, gdyż nie występuje to w takim natężeniu w innych województwach o porównywalnej charakterystyce.

Drugą tendencją, sugerującą tendencje wspólnotowe, jest silniejszy nacisk na dążenie do utrzymywania dobrych stosunków z sąsiadami i innymi ludźmi, a jednocześnie traktowanie tego jako wartości. Respondenci z regionu rzadziej narzekali na sąsiadów [„Diagnoza społeczna” 2005], a jako warunek udanego życia częściej podawali dobre relacje z innymi [CBOS 3/2006]. Zależności te nie są silne, niemniej uprawdopodobniają te tendencje.

Tabela 8. Wybory lokalne w 1998 r. a region i typ okręgu wyborczego

Typ okręgu i region	Liczba list	Głosy na najsilniejszą listę (w %)	Większość bezwzględna w radzie (% gmin)
większościowy			
Królestwo	5,76	43,43	34,0
Galicja	5,57	45,40	34,8
Wielkopolska i Pomorze	6,44	41,16	27,7
Górny Śląsk	5,96	44,72	30,6
Ziemie Zachodnie i Północne	6,45	41,33	29,4
proporcjonalny			
Królestwo	4,62	43,03	27,2
Galicja	4,19	51,51	55,6
Wielkopolska i Pomorze	4,19	45,16	31,3
Górny Śląsk	5,00	38,72	8,0
Ziemie Zachodnie i Północne	4,34	42,71	26,5

Źródło: Państwowa Komisja Wyborcza. Średnie dla gmin z danego regionu

W poszukiwaniu efektów wspólnoty w polityce lokalnej warto zwrócić uwagę na te jej skutki, które można analizować w kategoriach korzyści lub strat. Upodobnienie postaw wyborców w polityce lokalnej zmniejsza liczbę frakcji w radzie i powoduje, że ugrupowania są większe. Ułatwia to wyłanianie większości i stworzenie trwałej podstawy dla polityki.

Tabela 10. Wybory lokalne w 2006 r. a region i typ okręgu wyborczego

Typ okręgu i region	Liczba frakcji w radzie	Głosy na najsilniejszą listę (w %)	Większość bezwzględna w radzie (% gmin)
większościowy			
Królestwo	4,87	37,6	47,8
Galicja	4,28	41,3	55,6
Wielkopolska i Pomorze	4,55	40,0	54,6
Górny Śląsk	4,42	41,1	52,0
Ziemie Zachodnie i Północne	4,79	38,0	48,6
proporcjonalny			
Królestwo	5,42	24,5	5,9
Galicja	4,69	33,0	29,8
Wielkopolska i Pomorze	5,05	26,4	8,2
Górny Śląsk	5,70	22,4	12,5
Ziemie Zachodnie i Północne	5,44	23,9	8,3

Źródło: Państwowa Komisja Wyborcza. Średnie dla gmin z danego regionu

Ukazanie takich zjawisk było możliwe jedynie dla wyborów lokalnych 1998 i 2006 r. Dla uwzględnienia czynnika wielkości dane są podzielone w zależności od typu ordynacji wyborczej. Wyniki wskazują, że gminy galicyjskie charakteryzują się mniejszą liczbą frakcji w radach, a najsilniejsza z nich jest zazwyczaj większa niż w innych regionach. W efekcie częstsze jest wyłanianie się już w trakcie wyborów ugrupowania, które dysponuje w radzie większością (Tabele 9 i 10).

6. ZAKOŃCZENIE

Artykuł ten postawił sobie za cel pokazanie niektórych aspektów regionalnego zróżnicowania więzi rodzinnych, religijności i politycznych zachowań wspólnotowych. Są to formy kapitału społecznego związane z trwaniem tradycyjnej więzi społecznej. Uwidacznia się ona w sferze życia rodzinnego, ma podstawę w tradycyjnej religijności i rzutuje na zachowania polityczne. Jako kapitał społeczny wpływa na szanse życiowe jednostek i determinuje lokalne wzory polityczne. Pod

tym względem uwidacznia się swoistość Polski południowo-wschodniej, której tożsamość silnie wyznacza tradycja historycznej Galicji. Rodziny z Polski południowo-wschodniej są większe i bardziej spójne. Więzy rodzinne i oparte o rodzinę są mocne i kultywowane. Tradycyjny wzorzec rodziny jest silnie akceptowany, uznawany za nienaruszalny, a odstępstwa od niego rzadsze. Występuje zarazem silniejsze wspieranie się w obrębie rodziny bliższej i dalszej, jak i zamieszkałej za granicą. Szersze jest wsparcie dla młodych rodzin i dla starszego pokolenia. Rodzice wykazują silną troskę o zabezpieczenie przyszłości dzieci w różnej formie, od zabiegów o odpowiednią szkołę w gminie i wsparcie dla jej działania, aż po oszczędzanie dla zabezpieczenia ich przyszłości. Ten nacisk rodziców, a zarazem wyborców, powoduje, że w polityce lokalnej przywiązuje się większą wagę do szkolnictwa. Gminy częściej prowadzą licea, powiaty częściej je otwierają w gminach, nawet wiejskich, a potrzeby szkolnictwa są bardziej uwzględniane w lokalnych budżetach.

Mieszkańcy tego regionu Polski częściej mieszkają w gminie swego urodzenia, bardziej cenią sobie jej charakter, rzadziej szukają trwałej migracji, a z miejscem zamieszkania silnie wiąże ich własny dom. Jest on obiektem aspiracji, starań w długoletnim horyzoncie i wyznacznikiem statusu jednostki i jej rodziny. Ten typ lokalnej więzi sprzyja większemu zaangażowaniu na rzecz społeczności lokalnej, przy mobilizacji w oparciu o stowarzyszenia kapitału skupiającego (wiążącego).

Respondenci z regionu są silnie związani z Kościołem. Religia ma w nim większe znaczenie dla tożsamości jednostek. Jest to wiara o charakterze bezpośrednim, z którą stowarzyszone jest silne poczucie związku własnego życia z czynnikiem nadprzyrodzonym, zaś przy kłopotach częściej szuka się wsparcia w religii. Praktyki religijne są silnie przestrzegane, a święta mają zarówno wymiar rodzinny, jak i religijny.

Pod względem zachowań politycznych wyborcy z tego regionu silniej wykazują jego wymiar kolektywny. Ma on więcej z cech wyboru zbiorowego. Koreponduje z tym tendencja do częstszego opierania się na opiniach innych przy podejmowaniu decyzji życiowych. W sferze polityki lokalnej ten sam mechanizm powoduje mniejsze wewnętrzne rozdrobnienie rad i stąd częstsze istnienie trwałych większości. Nadaje to bardziej stabilny charakter polityce lokalnej i umożliwia lepsze i efektywniejsze funkcjonowanie władzy lokalnej.

Można zastanowić się nad podstawami tych zachowań. Są one zakorzenione w lokalnej całości kulturowej, właśnie jako całości. Jest to silnie wzmacniane przez tradycyjne wzory religijności. Są one związane z pojmowaniem obligacji społecznych w sposób jednoznacznie zobowiązujący. Wzory te pochodzą

z przeszłości i są przyjmowane za oczywiste. W świadomości są one związane w jeden węzeł, sankcjonowany tradycją. Dzięki ich funkcjonalności jednostka nie ma powodu ich kwestionować lub zmieniać, a mieszkanie wśród „swoich” jest cenione i jako wartość, i jako wsparcie oraz zabezpieczenie życiowe.

Ukazanie tych zjawisk ma wskazać na wielowymiarowość i złożoność zagadnienia zróżnicowania kapitału społecznego w Polsce. Kapitał społeczny może obejmować swym zakresem zjawiska nie tylko dość heterogeniczne, ale nawet o ujemnym wzajemnym wpływie [Portes 1998]. Jest to przejaw złożoności, różnych podstaw i wielości dróg rozwoju lokalnego społeczeństwa obywatelskiego [Bartkowski 2007; Kwiatkowski 2005]. Wiąże się z tym z hipoteza o występowaniu w Polsce nie jednego, ale kilku wzorów lokalnych społeczności obywatelskich [Herbst 2005]. W szerszym kontekście warto zwrócić uwagę na zaproponowane przez Victora Perez-Díaza rozróżnienie na społeczeństwo obywatelskie typu mikro i typu makro [Perez-Díaz 1996]. Jest to kwestia konwersji istniejących form więzi w szersze i nowoczesne kompleksy zachowań, warunków ich efektywności i szerszych konsekwencji. W tym przypadku wiąże się to z tradycjonalizmem społecznym i większą podatnością na prawicową orientację polityczną [Bartkowski 2003].

BIBLIOGRAFIA

Bartkowski J. [2003], *Tradycja i polityka. Wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*, Warszawa, Wyd. Akademickie „Żak”.

Bartkowski J. [2005], *Więź społeczna i aktywność stowarzyszeniowa*, [w:] Gawkowska Aneta, Gliński Piotr, Kościński Artur (red.), *Teorie wspólnotowe a praktyka społeczna*, Warszawa, Wyd. IFiS PAN, 129–146.

Bartkowski J. [2007], *Kapitał społeczny i jego oddziaływanie na rozwój w ujęciu socjologicznym*, [w:] Herbst M. (red.), *Kapitał ludzki i kapitał społeczny a rozwój regionalny*, Warszawa, Wyd. Naukowe „Scholar”, 54–97.

Bartkowski J. [2003], *Tradycja i polityka. Wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*, Warszawa, Wyd. Akademickie „Żak”.

Ben-Porath Y. [1980], *The F-connection: Families, Friends, and Firms and Organizational Exchange*, “Population and Development Review”, 1980/6, 1–29.

CBOS (2006) nr 3

CBOS (2006) nr 4.

CBOS (2006) nr 5.

CBOS (2006) nr 6.

CBOS (2006) nr 7.

CBOS (2006) nr 12.

Diagnoza Społeczna [2000, 2003, 2005, 2007].

Europejski Sondaż Społeczny [2006].

- Giza-Poleszczuk A., Marody M., Rychard A. [2000], *Strategie i system*, Warszawa, Wyd. IFiS PAN.
- Giza-Poleszczuk A. [2002], *Rodzina i system społeczny*, [w:] Marody M. (red.), *Wymiary życia społecznego*, Warszawa, Wyd. Naukowe „Scholar”.
- Herbst J. [2005], *Oblicza społeczeństwa obywatelskiego*, Warszawa, Ośrodek Badania Aktywności Lokalnej.
- Hryniewicz J. [1990], *Procesy aktywności publicznej w miejskich społecznościach lokalnych*, „Studia Socjologiczne”, nr 3/4.
- Karwińska A. [1991], *Ład kulturowy społeczności lokalnych*, [w:] Pucek Z., *Cywilizacyjne wymiary społeczności lokalnych*, Rzeszów, Wyd. TNOiK.
- Kwiatkowski M. [2005], *Kapitał społeczny*, [w:] *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Warszawa, Oficyna Naukowa.
- Narodowy Spis Powszechny [2002].
- Polski Generalny Sondaż Społeczny. Dane skumulowane [1998–2002].
- Portes A. [1998], *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*, “Annual Review of Sociology”, vol. 24, 1–24.
- Rae Taylor M. [1971], *The Analysis of Political Cleavages*, New Haven, Yale Univ. Press.
- Pérez-Díaz V. [1996], *Powrót społeczeństwa obywatelskiego w Hiszpanii*, Kraków, Znak.
- Warren, D. I. [1981], *Helping networks*, Notre Dame, In: Univ. of Notre Dame Press.
- Woolcock M. [1998], *Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework*, “Theory and Society”, vol. 27(2), 151–208.
- Ziemska M. [1975], *Rodzina a osobowość*, Warszawa, Wiedza Powszechna.

Jerzy Bartkowski
University of Warsaw

REGIONAL DIFFERENTIATION OF SELECTED DIMENSIONS OF SOCIAL CAPITAL IN POLAND

Summary

Social capital in Poland is regionally differentiated. Family ties, deep religiousness and local community are stronger on the area of historical Galicia. Their sources are strong local ties, continuity of the population, vitality of the traditional family and powerful devoutness of the population. These have resulted in strong support for the young generation by family and local community. Another, related consequence has been significant similarity and co-ordination of local political actions and behaviors. Their effect has been low local political differentiation and durable majorities in local councils. Local authorities have strong political base and stable character, and they are more capable of effective action in the area of local policy and local development. These forms of social capital behavior are originated in the heritage of the past, and they are strengthened by individual and collective benefits, so they are united in one form of life. There are no stimuli to change them due to their functionality, rather to continue and adapt them to new social and political conditions.

Keywords: Social Capital, Regional Differentiation, Poland